

AUTOHTONIZAREA MODELELOR CULTURALE ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC

Conf. univ. dr. Gheorghe LATEȘ
Universitatea "Dunărea de Jos", Galați

Abstract: *Romanian culture, relatively young as compared to a whole series of western and non – western cultures, offers the chance to discover the particular ways through which century-old patterns whose validity was tested in other geographic areas were integrated in a visibly different tradition area (Byzantine orthodoxy, prodigious folklore and ethnic culture, remarkable historical resistance) and were well assimilated.*

Keywords: discovery, recovery, translation, cultural channel, traductology

Résumé: *La culture roumaine, relativement jeune par rapport aux cultures occidentales ou extra-occidentales, offre à la recherche l'occasion de suivre les modalités spécifiques par lesquelles des modèles culturels multiséculaires qui ont prouvé leur validité dans d'autres espaces géographiques, s'intègrent dans une région à tradition sensiblement différente (orthodoxie byzantine, fastueuse culture ethno-folklorique, résistance historique impressionnante etc.) et en sont assimilés.*

Mots-clé: *découverte, récupération, translation, canal culturel, traductologie.*

Până să ajungă să devină ea însăși un model, cultura română a fost marcată în devenirea ei de modelele culturale cu care istoria noastră s-a întâlnit încă din timpuri foarte vechi. În Antichitate, modelul grec și mai ales cel latin au schimbat în mod fundamental realitatea culturală a locurilor, cu urme vizibile până astăzi în limbă, antropologie, arheologie, etc. Ruinele

grecești și romane sunt încă prezente în ambientul cultural și spiritual, iar “pecetea Romei” ne-a marcat definitiv: insulă de latinătate, România își asumă o condiție civilizatorie într-o zonă extrem de instabilă. Cultura greacă din Dobrogea și cea latină în provincia romană Dacia sunt mai mult decât modele – ele întemeiază o civilizație, se constituie într-un fundament, sunt de fapt culturi matriciale la care se va reveni constant după ce valurile istoriei ne-au abătut vremelnice de la albia primară. Un mileniu și mai bine ele au fost un factor de rezistență și, chiar după ce li s-a adăugat slavonia culturală, în fapt mai mult teologică, au continuat să-și mențină funcțiile de vector și de tipar cultural.

Situația s-a schimbat radical după Marea Schismă (1054) care a împărțit Europa creștină în două zone de influență: una bizantină orientală și alta catolică occidentală. Prin intermediul cultului bizantin, culturile greacă și slavonă au devenit dominante în lumea românească a primelor cinci secole de istorie românească, netăindu-se însă punțile de comunicare cu culturile occidentale, latina ca limbă a civilizației și credinței din Apus continuând să fie utilizată și simțită ca mesager al altei lumi de care ne-am îndepărtat doar vremelnice. Ceea ce surprinde în acest amplu fenomen cultural de aproape un mileniu și jumătate este amănuntul tulburător că la nivelul culturii populare s-a conservat perfect ideea obârșiei noastre latine. Acel “a venit mai an / bădica Traian” din colinde nu e o întâmplare și nici un adaos livresc, ci un tulburător *remember* transmis din generație în generație. Ceea ce s-a întâmplat ulterior, la nivelul culturii înalte, cu ideea latinității noastre nu e în sine o recuperare, căci nu s-au produs discontinuități, ci mai degrabă se poate vorbi de “reordonări formale”, regășibile în diferite momente ale istoriei noastre.

Cronicarii moldoveni și, în special, Miron Costin cu al său *De neamul moldovenilor*, Constantin Cantacuzino și Nicolaus Olahus nu fac altceva decât să reordoneze ideea latinității prin argumente de ordin istoric, lingvistic și antropologic, invocând surse livrești de largă circulație și recunoscute în mediile savante. Ei au de fapt în vedere o lume savantă sau cel puțin instruită din interior, dar și posibilitatea ca aceste texte să intre într-un circuit european și atunci argumentele se cuveneau a fi indubitabile. Mai târziu, Dimitrie Cantemir și Inocențiu Micu dau o interpretare nouă, fără complexele celor de dinainte, unei istorii a latinității care și-a urmat neabătută cursul aici la gurile Dunării. Unitatea etnică a românilor din cele trei principate se interrelaționează cu ideea latinității, transformată în argument științific la cel dintâi și politic la cel de-al doilea. Reordonarea vizează într-un fel

recuperarea unei istorii pe care occidentalii au uitat-o sau au ignorat-o din motive variii.

Școala Blajului, întemeiată de episcopul martir Inocențiu, și continuată strălucit la cumpăna veacurilor al XVII-lea și al XIX-lea de corifeii Școlii Ardelene, procedează la o recuperare sistemică a modelului latin, cu o nuanță preponderent teologică, dată fiind *Uniația* la care aceștia au aderat, în scopul reintegrării firești în universul valorilor culturale europene. În consecință, istorii, dicționare, gramatici, - vor corecta și vor aduce la lumină un adevăr evident: românii sunt continuatorii colonizatorilor Daciei, iar limba lor este o variantă locală a latinei imperiale. Dincolo de exagerările științifice justificate în condițiile luptei pentru ca românii să devină *natio* și să anuleze vechea nedreptate care-i transformase în *plebis valachica*, este de reținut conștiința acută a acestor teologi luptători că, recuperând o istorie, ne putem reordona destinul ca neam. Pentru ei, Uniația a fost un stimulent, dar și o restricție, căci erau niște limite de care nu se putea trece. Martiriul roman al lui Inocențiu și peregrinajul nesfârșit al lui Gheorghe Șincai au fost pentru ei motiv de îngrijorare și punere în surdină a ideilor prea îndrăznețe, în care însă ei au crezut cu tărie. Mai curajos decât aceștia, a fost Ion Budai-Deleanu, în a cărui *Țiganiadă* sunt spuse răspicat toate acele adevăruri pe care ceilalți nu puteau să le rostească și scrie. Și acesta însă a hărăzit lucrarea sertarului, căci era magistrat imperial și avea grija unei familii, în consecință a amânat *sine die* ideea publicării cărții sale de căpătâi. Când a doua variantă a acesteia, cea finalizată în 1812, a fost editată integral de Gheorghe Cardaș în 1925, radicalismele acesteia n-au mai fost percepute în sensul dorit de autor. Ceea ce însă nu s-a pierdut a fost recuperarea epopeicului grec, latin și renescentist de către autor cu vădită intenție parodică și pastișantă, astfel încât analogiile cu *Don Quijote de la Mancha* se impun aproape de la sine. Recuperarea s-a constituit și într-o reabordare de model cultural peste care era posibilă apoi edificarea unei literaturi naționale. Cu o astfel de temelie trainică și validată estetic, destinul literaturii noastre ar fi fost cu siguranță altul.

În Principate, prin scriitorii premoderni (Văcăreștii, Goleștii și Costachi Conachi) recuperarea modelului grec de literatură este una de tip intermediar, căci formația culturală a acestora este marcată de prezența școlilor fanariote în care se preda în limba neogreacă, iar textele literare erau în cea mai mare parte de sursă pariziană (diaspora și exilul grec erau aici bine organizate și încurajate de statul francez). Spiritul grec, revitalizat prin curentul neoanacreontic și spiritul latin, marcat de sensibilitatea preromantică a sfârșitului de veac XVIII, se constituie în forme recuperate de cultura

română dintr-o tradiție ilustră și integrate în ceea ce era sensibilitatea națională a vremii. Pe bună dreptate, cultura română îi numește premoderni și-i plasează într-un început de istorie literară validată estetic, vizând în aceștia factori recuperatori și reordonatori de cultură europeană.

Numele cel mai semnificativ dintre cele ale premodernilor ni se pare cel al lui Costachi Conachi (redat adesea în forma Costache, muntenizată, deși cel botezat Alexandru și-a semnat producțiile literare apărute postum cu numele de intimitate Costachi), cu o înzestrare lirică de excepție și o sensibilitate cvasiromantică. Cu el începe în poezia română diarismului liric, lamentorul (“poezie de ofuri și ahuri”) și chiar discursul îndrăgostit, lirica sa erotică fiind singura difuzată în epocă prin intermediul lăutarilor. Marele latifundiar, strașnicul cămătar și dregătorul domnesc sunt ipostaze puse în umbră de poetul cu o acută conștiință lirică, traducătorul de poezie și chiar teoreticianul acesteia. Modelele grec și latin, francez și neogrec, sunt recuperate și integrate într-un experiment liric de excepție, pe nedrept diminuat în unele istorii literare. În plus, acesta este un filoeuropean convins, o lucrare manuscrisă probând cu asupra de măsură că patriarhul de la Țigănești avea un simț al timpului de excepție. Similitudinile de destin literar cu cel al lui Ion Budai-Deleanu sunt frapante, dar mai importantă se dovedește conștiința acută a europenismului, cei doi gândind o literatură română dezinhibată de complexe localismului și de aceea recursul la modele este programatic.

Momentul istoric de răscruce al *Tratatului de la Adrianopol* (1829) va aduce cu sine o altă deschidere, un alt mod de receptare a modelelor, o altfel de reprezentare a actului de cultură. Bonjuriștii pașoptiști poposesc pe durate mari în Franța, și de aceea întâlnirea lor cu cultura acestui spațiu va avea efect imediat în planul opțiunii literare. Vor începe prin a traduce, apoi prin a pastșa, și în cele din urmă prin a căuta elemente de distinctivitate națională în raport cu modelul tutelar. Autohtonizarea literaturii li se impune din rațiuni politice, dar și estetice; marcați de militantismul epocii, au subordonat adesea creația politicului, dar această deturnare nu i-a împiedicat să-și pună în valoare creativitatea: un număr semnificativ de texte rezistă încă la proba timpului. Monopolul cultural francez va fi resimțit de generația junimistă ca inefficient și mult diluat prin politicianism și de aceea vor propune un model anglo-saxon, germanic în special, rațiunile junimiștilor fiind de ordin subiectiv (studii, călătorii, sejururi în spațiul germanic) și de ordin pragmatic (rigoarea și soliditatea culturală). A înlocui un model cu un altul nu era decât o soluție de moment, o încercare de a corecta exagerările, dar și posibilitatea de a genera altele. Încă din vremea de glorie a Junimii,

apar reacții de echilibrare: Macedonski și grupul său cenaclier se raportează cu obstinație la cultura franceză, pretinzând că refac punțile tăiate cu pașoptismul creator de modernitate. Ei recuperează o generație neantizată de junimiști, concomitent însă repun pe tapet modelul cultural francez cu care, în parte, se și sincronizează: Macedonski este nu doar colaborator la reviste literare de limbă franceză, ci și un autor de texte perfect integrabile în modelul de la care se revendică (v. poemele vol. *Bronzes*, apoi *Le calvaire du feu* și *Le Fou* ?).

Cultura română își împlinea prin toți aceștia și alții nenumiți aici vocația ei europeană înțeleasă nu doar ca receptor al unor modele de autoritate venite din spații favorizate de istorie, ci și ca ofertant de valori care să-și dovedească validitatea într-o lume care nu ducea lipsă de nume bine cotate în plan cultural și receptate pozitiv într-un areal vast ca certitudini axiologice.

Ca o cultură limesiană precum cea romană (dincolo de granițele statului român începea Uniunea Sovietică și efectul sovietizării – proletcultul) să ofere modele unei lumi bine așezate pe temelii seculare și înnobilate de amintirea Romei imperiale care și-a asumat spiritul vechii Helade a fost nevoie de convergență a mai multor factori inclusiv de o preparație anterioară care coboară în timp cu câteva secole bune. Legăturile culturii române cu cea occidentală au fost facilitate, atât cât a fost posibil, de războaiele antiotomane care au obligat domnitorii români să ceară ajutorul Romei și al principilor catolici sau protestanți chiar. Mai apoi, proximitatea lumii catolice din Transilvania și Polonia a permis recuperarea modelului umanist și clasic de cultură, care pătrunde timid în lumea românească prin texte istorice și religioase, cele literare fiind unele de tipul romanului popular sau cu un pronunțat caracter religios.

Epoca fanariotă înseamnă în plan cultural recuperarea modelului grec de cultură prin intermediul limbii neogrecești, devenită limbă a instrucției școlare, a cancelariei domnești și a aristocrației. În conturarea modelului neogrecesc de cultură așezată pe temelii antice un rol important l-a jucat limba și cultura franceză, fanarioții fiind cei care introduc în învățământul public românesc limba franceză, prin ei cultura română face o deschidere curajoasă spre un model de autoritate care va cunoaște în epocile ce vin o creștere spectaculoasă de interes, franceza devenind principala punte de legătură cu Occidentul cultural. Situația diferă în Transilvania unde modelul cultural german deține întâietatea, chiar dacă în plan politic bicefalismul austro-ungar a însemnat o preponderență a maghiarismului. Uniația va tempera această influență, aducând cu sine un nou model cultural, cel italian

cu rădăcini până în Antichitatea romană, prezența tinerilor români în școlile romane și-n cele vieneze fiind factorul care a generat apoi fenomenul luminist transilvan.

Momentul celor mai importante recuperări și reordonări de modele culturale europene este cel cuprins între anii 1780 și 1830, numit de unii “întâia operă de tranziție”, în timp ce alții îl pun sub semnul benefic al “descoperirii Occidentului”. Limba franceză devine în acest interval principalul vector cultural prin care românii descoperă o lume pe care Schisma și Bizanțul o demonizase declarând-o eretică. Dacă în Transilvania dominantă a culturii germane persistă fiind însă tot mai serios concuroasă de modelul italian și cel francez, în Principate modelul francez deține întâietatea. Franceza devine limba instrucției școlare grație refugiaților francezi care-și găsesc aici un spațiu generos pentru ideile și vocația lor didactică. Angajați mai întâi în casele marilor boieri ca preceptori ai copiilor, ulterior deschid pensioane în care învățarea limbii franceze aduce cu sine contactul direct cu marii scriitori francezi, mai ales cu cei ai clasicismului și ai luminismului. Deloc întâmplător, cei trecuți prin astfel de pensioane vor fi primii traducători ai lui Molière, Voltaire, Marmontel, Montesquieu, J. B. Rousseau, dar și Victor Hugo sau Lamartine. Nu lipsește nici “mica poezie” a veacului al XVIII-lea, reprezentată prin traduceri din Léonard, Dorat, Colardeau, Saint-Ange sau Parny. Franceza este adesea intermediarul prin care traducătorii epocii ajung la texte antice sau contemporane, necunoașterea limbii originale nefiind un impediment pentru aceștia. Așa s-a ajuns la apariția unor traducători de mare întindere, dar nu și de mare rafinament artistic, precum Alexandru Beldiman în Moldova, Ioan Cantacuzino în Muntenia, Vasile Aaron și Ioan Barac în Transilvania. De la roman medieval până la poezie contemporană, aceștia intermediază, în forme aproximative, permițându-și libertăți uluitoare pentru un public avid de noutate și niciodată satisfăcut de acest fenomen exploziv al traducerilor, în consecință cartea franceză pătrunde masiv în bibliotecile private, se comercializează tot mai intens și este accesibilă unui public foarte larg prin acele case de lectură cu un rol deloc neglijabil în recuperarea culturii occidentale ținută până atunci la distanță din rațiuni teologice și politice.

Deschiderea spre Occident este mult facilitată de Tratatul de la Adrianopol din 1829 cu urmări dintre cele mai pregnante spre care se îndreaptă tot mai mulți tineri din Principate ca să-și continue instrucția începută în țară și să aducă apoi în cultura noastră, ce-și moderniza tot mai vizibil formele de manifestare, odată cu ideile și sensibilitatea unei lumi romantice din sursă directă. Dincolo de pașoptismul politic, se cuvine

subliniată inserția modelului cultural francez, sincronizarea făcându-se mai întâi prin adoptări și pastişe, apoi prin desprinderea de modelele de autoritate pentru găsirea unei vibrații personale. Dacă Heliade și Asachi au pastişat intens scriitori francezi sau italieni, Alecsandri, Bolintineanu și Gr. Alexandrescu depășesc repede etapa mimetică și-și găsesc moduri proprii de manifestare a sensibilității lirice, cea mai permisivă atât la influențe, cât și la găsirea unei voci personale, cât la găsirea unei voci personale, a unei vibrații poetice care să sune distinct.

Junimismul filogerman și modernismul filofrancez sunt recursuri la modele occidentale, firești în cazul unei literaturi care face primii pași decisivi spre sincronizare cu ceea ce se întâmplă în literaturile cu tradiție. Deloc întâmplător, acestea apar și se manifestă în forme concludente într-un moment istoric decisiv când România (stat, civilizație, spiritualitate) se moderniza vizibil, dar avea încă un complex al culturii minore. Modelele de autoritate sunt încă invocate ca argument definitoriu pentru o orientare literară sau alta, dar, în paralel, apariția unor personalități de excepție precum Mihai Eminescu, I. L. Caragiale sau Alexandru Macedonski, care pot concura de la egal la egal cu scriitorii occidentali, duce la o maturitate asumată firesc în literatură și marcând trecerea la o nouă etapă în care recuperările și reordonările de modele împrumutate nu mai sunt de prea mare actualitate. Chiar dacă fenomenul recursului la modele occidentale nu încetează, considerăm totuși anul 1900 ca o graniță subiectivă între ceea ce s-a întâmplat până atunci și ceea ce se va derula în veacul al XX-lea, când se schimbă direcția unică a influențelor. Personalități de prin rang ale secolului al XX-lea românesc sunt asumate de Occident, devenind ele însele modele: Constantin Brâncuși, George Enescu, Hariclea Darclée, Elvira Popescu, Marta Bibescu, Tristan Tzara, Benjamin Fondane, Mircea Eliade, Emil Cioran, etc. Oricând, o investigație pe tema modului în care cultura română interbelică a influențat-o pe cea franceză, în special și pe cea occidentală, în general, este binevenită, căci altfel se produce o subordonare prin care cultura primitoare recunoaște superioritatea celeilalte, și-și proclamă neputința de a genera ea însăși valori.

Din rațiuni politice evidente, în anii postbelici, mai ales după 1948, s-a produs o ruptură explicabilă prin cortina de fier pe care ilogical istoriei a interpus-o între cele două sisteme sociale. Lipsa aproape completă a contactelor culturale cu marile culturi occidentale s-a vrut suplinită prin descoperirea unei noi realități, demonizată până mai ieri – cultura sovietică și, extrem de selectiv, cea rusă, anterioară anului 1917. Francofonia, anglofonia și germanofonia, realități culturale cu rădăcini adânci în

imaginarul românesc, au fost contrapuse și contracarate de rusofonie, efectul literar numit impropriu “proletcultism”, fiind mai degrabă un “jdanovism” extrem de scrupulos aplicat în politica scrisului din anii '50. După fireștile deschideri din finele deceniului al șaselea, întâia cultură cu care sunt refăcute punțile tăiate este cea franceză, tradiția atâtor secole în care s-a folosit această limbă ca vehicul cultural spunându-și cuvântul la momentul oportun. Învățarea limbii franceze în școală, ca a doua limbă după cea rusă, impusă din rațiuni politice, a contribuit la menținerea legăturilor cu spațiul occidental, mai ales prin acest intermediar. Ulterior, alte limbi (engleză, italiană și spaniolă) au întregit în orizontul cultural al românilor imaginea unui Occident pe care încercări repetate, de ordin religios, politic și economic, au încercat fie să-l demonizeze, fie să-l izoleze, mizându-se pe efectul de aculturație. Nefirescul unui atare demers a făcut ca realitatea fluidă a actului de cultură, a interrelaționărilor necesare, să aibă efecte contrare, căci ceea ce e interzis este întotdeauna mai tentant decât oferta generoasă. Este simptomatic faptul că milioane de copii și tineri au învățat în școală limba rusă, dar efectul în plan cultural a fost minim (puțini o puteau vorbi chiar la nivel de conversație curentă), producându-se chiar un efect de holon: clasicii ruși au fost adesea echivalați (și respinși ca ofertă de lectură) cu scriitorii sovietici, mai mult sau mai puțin proletcultiști.

Reîntoarcerea culturii române în spațiul francofoniei din anii postdecembriști a avut și are un substrat politic, dar și o motivație circumscrisă unei tradiții multisekulare a cărei istorie va trebui scrisă într-o zi, tocmai pentru că, dincolo de interesul documentar, francofonia sau succedeneul acesteia – romanitatea, face parte din specificul național, dă culturii române mărci pertinente și justifică reinserția noastră într-un spațiu cultural întregit și firesc. Acesta este motivul pentru care poposim, documentar și interpretativ, în cadrele întâiei epoci marcate estetic a literaturii române, denumită convențional premodernă sau întâia tranziție și delimitată între anii 1780-1830.¹ Două epoci istorice se suprapun peste acest interval literar, cea fanariotă (1711-1821) și cea a Regulamentului Organic în

¹ Asupra începutului epocii premoderne nu există un consens al istoricilor literari, care preferă fie anul 1780, când apare *Elementa linguae...*, fie anul 1787 când apare la Râmnic și Viena *Observări sau băgări de seamă asupra regulilor și rândueleur gramaticii românești*, care conține, pe lângă un tratat de prozodie și câteva poezii originale ale autorului, între altele cunoscutul *Testament*. Din acest motiv, Manolescu, Nicolae, în *Istoria critică a literaturii române*, vol.1, București, Ed. Minerva, 1990, p. 93, prefera acest an în locul celui impus de tradiția istoriei literare.

prima sa parte; efectul acestora în planul modernizării sociale și culturale nu este unul neglijabil.

Cu o formulă care a făcut carieră literară (*Descoperirea Occidentului*), George Călinescu¹ numește nu doar intervalul respectiv, ci mai ales fenomenul de anvergură și profunzime care coincide în cea mai mare parte a lui cu pătrunderea masivă a culturii franceze în spațiul românesc atât de diferențiat încât se poate vorbi de un adevărat clivaj cultural între lumea tradițională a satului trăind în orizont folcloric și lumea circumscrisă curții domnești sau celei feudale în care mărcile culturii înalte, orientale și occidentale, sunt nu doar prezente, ci surprinzător de bine reprezentate. Formula călinesciană, eclatantă și pertinentă, reclamă totuși o corecție, căci Occidentul, înțeles ca reper cultural în spațiul românesc, nu este invenția epocii, conștiința acesteia fiind prezentă încă din textele cronicarilor, este invocat și frecventat în varii forme de Dimitrie Cantemir, este folosit ca spațiu al instrucției și călătoriei, ca sursă livrescă de Stolnicul Cantacuzino, de Inocențiu Micu și de atâția alții. Descoperirea înseamnă primordialitate, or, în cazul culturii române premoderne se poate vorbi mai degrabă de o *recuperare a Occidentului* în forme felurite, fie directe (călătorii, studii, contacte umane), fie indirecte (gazete, cărți, biblioteci, școli în limbile din Apus). Proximitatea Occidentului era una fizică (dincolo de munți cu Imperiul Austro-Ungar, în apropiere era și Polonia și Imperiul Țarist, dependente și constituente ale altei realități culturale) și religioasă (influență catolică, apoi luterană și calvină, polemica teologilor ortodocși cu acestea) și chiar militară (războaiele, la care participă și oșteni români din armatele turcă sau austro-ungară, permit și deschiderea spre cultura celuilalt, de a cărui existență afli și te marchează, chiar dacă vremelnice îți este dușman).

Interdicțiile de ordin religios și politic n-au reușit să blocheze canalele de comunicație între cele două Europe, iar țările române inclusiv Transilvania (mai ales aceasta), obligate să-și diminueze contactele, nu fac altceva, la finele veacului Luminilor, decât să redescopere și să recupereze o istorie, o cultură și o spiritualitate, certitudinea recuperării fiind dată de bidirecționalitatea fenomenului (formula călinesciană incumbă unidirecționalitate). Decalogul de intensitate a interesului cultural este evident și justificat de dependența politică a țărilor române de mari imperii și de standardul social scăzut al celor care au trebuit să se adapteze la vremuri. Aceasta însă nu exclude bidirecționalitatea, stimulată de cauze diferite, dar

¹ Călinescu, G., *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Ed. Minerva, 1982, p. 61.

reală și consemnată pe larg în documente și-n texte literare ale timpului. Tocmai de aceea o numim *recuperare*, căci se realizează cu maximum de interes și cu un acut sentiment al culpei de a fi lăsat atâta vreme contactul cultural la cote atât de scăzute.

Din ambele direcții, factorul cel mai stimulativ a fost curiozitatea, stimulată de noul *Saeculum* al Luminilor, care a făcut posibilă extensia culturală spre categorii sociale cărora altădată le era interzis prin legea accesului la instrucție. Occidentul descoperea o lume a romanității orientale despre care știa câte ceva din surse livrești și din călătoriile celor care au translat spațiul românesc în drum spre centrele de putere ale vremii. Cei care ajung aici sunt surprinși să găsească interlocutori care le vorbesc limba și le știu reperele culturale fundamentale, ulterior vor găsi aici refugiu politic sau o sursă de existență, angajându-se ca percepatori, secretari sau dascăli de limbi occidentale. Dinspre noi, interesul crește brusc în intensitate, canalele de interes cultural fiind mai întâi religioase (Uniația ardeleană a fost o deschizătoare de drumuri), apoi culturale: călătorii, studii, presă și cărți care fie sunt procesate direct din Occident la cei interesați, fie sunt aduse din rațiuni comerciale și făcute să circule în țările române în limba originală, prin traduceri sau adaptări, sau pot fi consultate în biblioteci private sau cabinete de lectură ce funcționează după reguli comerciale pe lângă privații care vând și cărți, permițând lecturarea acestora contra unei sume modice în cazul celor care nu le puteau achiziționa.

Odată cu secolul Luminilor, declinul limbilor de cultură (latină, greacă și slavonă) se transformă într-un abandon al acestora, locul lor fiind luat tot mai mult de franceză, care devenise limbă a diplomației și a culturii, permițând unor categorii largi de oameni instruiți (domni, boieri, dregători, oșteni, chiar teologi) să comunice și să coaguleze un nou model cultural în ecuația căruia naționalul e criteriu al politicului, iar axiologicul – criteriu al culturii. Faptul este cu atât mai evident în Răsăritul Europei, cu cât se înaintează în timp, Revoluția franceză din 1789 fiind stimulentele cel mai puternic al acestei largi difuziuni a limbii în care s-au clonat idealurile republicane.¹ Franceza se vorbea la Stambul, la București și Iași, se auzea în casele boierești și se folosea în școli, uneori ca limbă străină, alteori ca limbă a instrucției școlare. Scriitorii, în marea lor majoritate proveniți din rândul boierimii, dar și destui cu origine modestă, folosesc franceza pentru a-și sincroniza simțirea și scriitura cu ceea ce se găsea în cărțile franțuzești, în

¹ Vezi în acest sens Nicolae Iorga, *Spirit filozofic și moda prediciei din Apus, în Istoria literaturii românești*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1999, pp. 120-137.

revista și gazetele procurate la comandă de la Viena sau Varșovia. Pe unele le traduceau, pe altele le pastîșau sau prelucrau extrem de liber, multe însă dintre cărțile citite intră într-o sinteză de simțire și ideologie care face ca traducerea să fie chiar foarte vizibilă: "... cam pe la 1770-1780, se schimbă toate înfățișările extreme ale societății românești, și aceasta are o influență hotărâtoare și asupra literaturii".¹ Nu e lipsit de importanță amănuntul că primul ziar apărut pe teritoriul românesc, mai exact la Iași, în 1790 este în limba franceză: *Courrier de la Moldavie*. În astfel de fapte și evenimente, este de căutat începutul francofoniei românești, stimulată evident și de afinitățile lingvistice, dar și de evenimente de ordin politic sau social. Continuitățile sunt în consecință cu atât mai firești cu cât opțiunea dintâi pentru limba franceză nu s-a produs în condiții de monopol cultural, aceasta fiind concurată de neogreacă și rusă în Principate, de germană și italiană în Transilvania.

Prin franceză, cultura română a recuperat un model pe care de fapt nu l-a abandonat complet niciodată, Occidentul și valorile sale fiind frecventate în veacurile anterioare la cote reduse din cauza vremurilor, dar niciodată uitat sau abandonat. Documentele vremii (manuscrite, gazete, cărți originale și traduceri, prelucrări și adaptări, însemnări de călătorie sau corespondență) sunt o probă incompletă, căci apetitul cultural al românilor, frecventarea limbii și culturii franceze sunt la cote mult mai ridicate decât ar putea evidenția statisticile.² Concluzia acestuia este una care confirmă excederea statisticii de către nulitatea culturală, mult mai avansată decât lasă să se vadă documentele conservate în biblioteci sau muzee: "Nu numai ceea ce se traduce, ci chiar ceea ce se scrie e departe de a exprima potențialul de sensibilitate și inteligență existent în lumea românească dintre 1780-1820, e numai ceea ce rămâne după ce «intenția» traversează vămile succesive ale politicii, moralei sociale și limbajului".³

Cantitatea traducerilor este un indiciu când diferențele sunt foarte mari, și nu este în condițiile în care acestea (destul de numeroase) sunt făcute prin intermediari sau sunt stilizări ale unora realizate anterior. Datele oferite de statistica lui Paul Cornea sunt de luat în seamă, căci se observă o creștere de la an la an. Astfel, în intervalul 1780-1800 sunt înregistrate 8 traduceri; între 1800-1820 sunt deja 28, iar în deceniul 1820-1830 tot 28, deși intervalul

¹ *ibidem*, p. 120.

² O astfel de "cercetare" a întreprins Paul Cornea (*Traduceri și interculturalitate în prima jumătate a secolului al XIX-lea*) pe care, sub titlu de inventar o extinde până la 1780; în vol. *De la Alexandrescu la Eminescu*, București, E.P.L., 1966, pp. 38-76.

³ *idem*, *Originile romantismului românesc*, București, Editura Minerva, 1972, p. 124.

e jumătate din cel anterior. Din totalul de traduceri tipărite (679), 385 sunt din limba franceză, iar în ce privește poezia, statistica lui Paul Cornea nu înregistrează niciun titlu până la 1830, ceea ce nu înseamnă că aceasta ar fi lipsit din ecuația culturii române premoderne. Formele în care poezia tradusă a circulat sunt extrem de variate și se dovedesc a fi unele adaptate la ceea ce era “orizontul de așteptare” încă limitat. De aceea, majoritatea au circulat în manuscris, au fost copiate în mai multe exemplare de autor sau copii care, drept plată, aveau voie să-și multiplice și ei câteva exemplare, ca să le valorifice. Multe traduceri de poezie au circulat într-un soi de antologii *sui generis*, numite în epocă “mișmaiale”, fără criterii clare, fără informații minimale, dar extrem de ajustate, căci răspundeau unei nevoi de lirism mai ales, dar și gradului sporit de atractivitate al versificației care merge în jos până la metrica folclorică, iar ca nivel superior până la imitarea versificației latine sau grecești. Deloc surprinzător este amănuntul că obiectul traducerii din poezia franceză merge spre lirica minoră a veacului al XVIII-lea, coborând până în clasicism și făcând trecerea hotărâtă spre romantism după 1800. Lângă nume ca cele ale lui Boileau, Chénier, Lamartine, Volney, chiar La Fontaine, se regăsesc într-o ordine aleatorie a gustului traducătorilor nume de poeți minori: Crébillon, Gentil-Bernard, Lebrun, Parny, interesul fiind mai mare pentru alte genuri. Gustul trubaduresc al epocii face ca exercițiul liric să fie marcat sentimental, să prefere idilicul și pandantul acestuia – tihna, să se delecteze cu satiricul care viza relele lumii și mai puțin reflecția. Pe astfel de modele minore de poezie franceză, s-a așezat inițial gustul liric, ceea ce însă și-a îndeplinit formarea unei sensibilități de tip preromantic, a unei conveniențe sociale din care făcea parte și poezia, cu precădere în lumea aristocrată, dar depășind repede barierele sociale, și prinzând rădăcini în lumea negustorilor și târgoveților.

Simptomatic este faptul că epoca inventează traducătorul care tinde spre profesionalizare, existând în fiecare provincie câte unul sau doi traducători cu un număr semnificativ de texte translate, uneori din sursă directă, alteori prin intermediari și destul de des procedează la stilizarea și adoptarea unor traduceri anterioare. Astfel, în Transilvania, principalii traducători sunt Vasile Aaron și Ioan Barac, cel dintâi apelând la texte germane și latine, iar cel de-al doilea și la texte în limbile maghiară și franceză (Marmontel este vizat pentru traducere). În Moldova, principalul traducător este Alexandru (Alec) Beldiman pentru care literatura franceză (Ducroy-Duminil, Florian, Prevost, Reynauld și Voltaire) este unica sursă de traduceri directe sau imediate, rolul acestora fiind mai mult decât unul cognitiv, căci vizează în mod direct formarea gustului literar, a unui canon

incipient centrat cel mai adesea pe nume minore dar importante pentru un public ce deschidea atunci ochii pe cuvântul tipărit sau manuscris conținând valori ale literaturii. În Țara Românească, traducătorul de serviciu este Ioan Cantacuzino, și el este specializat pe texte franțuzești (cardinalul de Bernis, Marmontel, Baculard, d'Arnaud, Beauchamp), surprinzătoare fiind deschiderea sa spre poezia franceză (La Fontaine, Gentil-Bernard, dar și Lamartine). Un loc semnificativ între traducători ocupă Costache Conachi, vorbitor atestat de limba franceză¹, posesor al unei biblioteci impresionante și un rafinat traducător, preferințele sale mergând spre scrierile cu caracter moral ale doamnei de Cottin, ale lui J. B. Rousseau, sau ale lui Voltaire, din poezia franceză fiind obiect al transpunerii în limba română doar minorul Dorat. Lecția lui Fleury, dascălul său de franceză, un refugiat după Restaurare se observă din plin în universul lecturilor și traducerilor acestui rafinat hedonist și poet de marcă al vremii sale, în ale cărui versuri nu doar sursele franceze sunt importante, ci mai degrabă asimilarea modelului francez de poezie, în fine, ultimul traducător asupra căruia poposim este un alt poet de marcă al epocii, Ienăchiță Văcărescu, și el cunoscător de franceză, ceea ce-i permite să traducă suficientă poezie a minorilor Gentil-Bernard și Ecouchard Lebrun, dar și o calitate consistentă din poezia lui La Fontaine și Lamartine. Prin neogreacă, limba instrucției sale didactice, accede la valorile poeziei scrise în această limbă, la traducerile făcute din franceză în acest idiom și chiar scrie în limba greacă, astfel că el devine primul poet român tradus în limba franceză și chiar în germană (*Chant de Jakintza*)², fapt ce confirmă afirmația noastră anterioară despre bidirecționalitatea interesului cultural și, pe cale de consecință, recuperarea Occidentului și a românității din ambele direcții.

Modul în care se traduce din franțuzește în românește diferă foarte mult de la un autor la autor și este vădit influențat de gustul unui public pentru care accesibilitatea era primordială și nu găsirea celor mai fericite echivalențe. Tocmai de aceea, traducerile de poezie sunt mai mult decât libere, pasișă poetică nu se distinge de traducerea în sine, iar retraducerea

¹ Saint Marc Girardin, membru al Academiei Franceze, este surprins de "...cette figure moqueuse et toute européenne" în urma unor discuții avute cu acesta la Iași; *apud* G. Călinescu, *Istoria ...*, ed. cit., p. 85.

² Același G. Călinescu precizează: "Ienăchiță Văcărescu s-a bucurat chiar de o discretă circulație europeană, deoarece un «cântec grecesc» ce i se atribuia era tradus în nemțește și franțuzește la 1805 și 1807 drept motiv lui L. J. N. Lemerrier pentru *Chant de Jakintza*, după ce încă din 1771 un negustor francez publica originalul grec și traducerea traducând despre furtună, fără a spune cine-i autorul" (vol. cit., p. 68).

unui text nu se îndepărtează prea mult de prima variantă, eventual o simplifică, o folclorizează sau o neologizează puțin. Pentru teoria traducerii, aceste forme primordiale de deschidere lirică sunt mostre savuroase, dar în epocă ele au modelat gustul și au pregătit terenul pentru apariția poeziei originale, au grăbit apariția noii sensibilități preromantice și chiar și-au extins influența până în anii epocii pașoptiste.

Beneficiarii traducerii sunt și ei extrem de variați, fiind identificabile traduceri pentru sine sau pentru circulație în manuscris, ceea ce presupune un circuit controlat oarecum de traducător. Sunt apoi traduceri direcționate către iubite, către domnitori, chiar către țarul Rusiei (Conachi). În cazul celor tipărite, adresabilitatea este mai largă și presupune o mai atentă elaborare, în paralel cu discreta menționare a autorului străin.

O epocă precum cea cuprinsă între anii 1780 și 1830, neunitară căci în ultimul ei deceniu sensibilitatea literară se schimbă vizibil, dar cum actorii literari sunt cam aceiași, pot fi ușor înglobați într-o analogie ce stă sub semnul recuperării de idei și forme literare, care nu-i surprind prea tare pe intermediatori, căci au senzația acută a lucrului *déjà vu* și de aceea reacționează fără complexe în fața deschiderilor reciproce pe care-și permit adesea să le privească cu scepticism, dar niciodată să le refuleze aprioric. Triumful noului *Saeculum* este deplin, iar francofonia românească aici își află începuturile și explicațiile pentru rezistența în timp a interesului pentru Franța și cultura franceză în forme directe sau intermediare. Concurența celorlalte fonii n-a fost în măsură să anuleze acest interes primordial pentru o durată remarcabilă; timpurile moderne schimbă puțin bilanțul, dar reversibilitatea este încă posibilă.

Bibliografie selectivă:

1. Călinescu, George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Ed. Minerva, 1982.
2. Cornea, Paul, *Originile romantismului românesc*, București, Ed. Minerva, 1972.
3. Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române*, I, București, Ed. Minerva, 1990.
4. Negoîtescu, Ion, *Istoria literaturii române*, I, București, Ed. Albatros, 1991.
5. Piru, Alexandru, *Istoria literaturii române de la început până azi*, București, Ed. Univers, 1981.